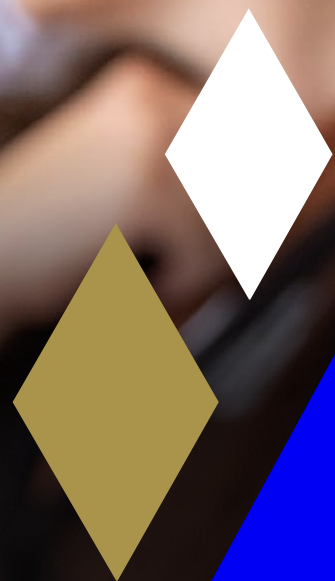

's-Hertogenbosch

Samen maken we 's-Hertogenbosch

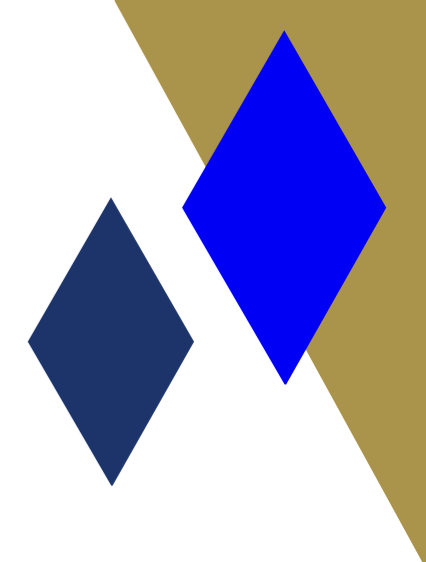
Een visie op participatie -
hoe we het samen waar maken

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Inleiding	6
1. Het kompas – vanuit welke principes werken we?	10
1.1 Samen maken we 's-Hertogenbosch	10
1.2 Samenwerken, meedenken, meedoen, meebeslissen	11
1.3 Ons kompas voor samenwerken	12
2. De Bossche manier van werken – hoe doen we dat?	14
2.1 Verschillende manieren van samenwerken	14
2.2 Hoe doe je mee met plannen en projecten van de gemeente?	15
2.3 Hoe neem je zelf het initiatief?	18
2.4 Is het altijd mogelijk om invloed uit te oefenen?	20
2.5 Evalueren, leren en verbeteren	21
3. Uitvoeringsagenda – welke stappen zetten we wanneer?	22
3.1 Samenwerken aan een uitvoeringsagenda	22
3.2 Een plan van aanpak voor onszelf: organisatie en bestuur	24
3.3 Samen maken we 's-Hertogenbosch – hoe nu verder?	25
Bijlage	26
Colofon	28

Voorwoord

Nu is het aan ons

Samen maken we 's-Hertogenbosch, samen maken we het waar. Dat is de slogan van de Brabantse hoofdstad. Waar inwoners, ondernemers, maatschappelijke organisaties en de gemeente samen optrekken om het leven fijner te maken. Wethouder Pieter Paul: "Het sámen doen is leuker en leidt tot betere plannen, meer energie en onderling vertrouwen."

Meedenken en meedoen

'Samen' vraagt om een gemeente die zijn inwoners opzoekt, uitnodigt en luistert naar hun stem. En om inwoners die graag meedenken over een betere toekomst en eraan meewerken. Dat heet participeren. Precies daarover gaat deze visie: wanneer en op welke manier Bosschenaren meer betrokken kunnen zijn bij belangrijke ontwikkelingen. Wat daar de waardevolle resultaten van zijn. En hoe die gaan leiden tot goede, uitvoerbare acties. De participatievisie.

Het burgerberaad

Het voorwoord van deze Participatievisie is geschreven door vijf inwoners van 's-Hertogenbosch en de wethouder. Logisch, want dat past bij de manier waarop deze visie tot stand kwam: mét inwoners van de stad. 115 Welgeteld. Zij namen afgelopen zomer deel aan het Bossche burgerberaad. Dat is een gelote groep bewoners afkomstig uit alle hoeken van de gemeente. Ze hebben met elkaar nagedacht over de vraag 'Hoe gaan we dat doen, samen 's-Hertogenbosch maken?' Het burgerberaad liet zich daarvoor ook informeren door experts met praktijkervaring. En ging op werkbezoek bij onder meer ondernemers en uiteenlopende organisaties.

Gehoord en gezien

Tijdens vier bijeenkomsten deelden zij ideeën, zorgen en inzichten. Ilse: "We hebben vanuit alle lagen van de bevolking een mooie stem laten horen." Priscilla: "Ik heb echt het gevoel dat ik iets kan veranderen door mijn mening te geven." Gemma: "En dat je gehoord en gezien wordt." Zo denken deze drie inwoners terug aan hun deelname aan het burgerberaad.

Aanbevelingen en ideeën

Dit burgerberaad leverde maar liefst 24 aanbevelingen op over hoe de gemeente Bosschenaren beter kan betrekken bij belangrijke ontwikkelingen. En ook nog eens 11 heel goede, inhoudelijke ideeën over onderwerpen, variërend van veiligheid tot zorg en welzijn tot communicatie. Inwoner Ruth: "Door mijn betrokkenheid heb ik meer inzicht in wat er speelt in de gemeente. Die kennis deel ik als een soort ambassadeur met anderen."

Meedoen op maat

Wethouder Pieter Paul: "Kort samengevat zeggen jullie: 'Wees benaderbaar, nabij, praat in klare taal en lever meedoen op maat.' Ik ben het daar roerend mee eens. Participeren is een werkwoord, dus dat gaan we dóen. Waarbij we het experiment niet schuwen. Want hóe we alle stemmen horen, dat zal per onderwerp verschillen."

Hoopvol

Inwoner Kees knikt en weet inmiddels: "Soms legt het Rijk een gemeente gewoon iets op. Dan valt er weinig mee te denken. Maar waar dat wel mogelijk is, is het hoopvol om te weten dat we hier in 's-Hertogenbosch met elkaar de samenleving kunnen vormgeven. Wij hebben laten zien dat dat kán."

Samen verder

Inderdaad: ondanks verschil in achtergrond, leeftijd en mening is een diverse groep mensen tot één goed verhaal gekomen. Nu deze visie af is, begint er weer een nieuwe reis. Op weg naar duidelijke plannen en echte acties. Hoe? De vijf roepen daarover kort en krachtig in koor: 'Blijf scherp op sámen.'

Dus op naar de fase van doen. Voor nu: veel leesplezier!

Samen geschreven, eind november 2025, namens de Bosschenaren uit het burgerberaad: Priscilla van Hemert, Gemma Baks, Kees de Bakker, Ruth Speranza en Ilse van Mil. Namens de gemeente: wethouder Pieter Paul Slikker (op de foto aan de linkerkant).

Inleiding

Door samen te werken krijgen we mooie dingen voor elkaar. Als inwoners, verenigingen, maatschappelijke organisaties, ondernemers én overheid samen plannen maken, komen we verder.

Dat zit ook in het DNA van onze stad, van onze wijken en dorpen. Wij doen het op z'n Bosch: met elkaar. Want of het nu gaat over hoe we woningen bouwen of ons geld verdienen. Over hoe we genieten van sport en cultuur of over hoe we omkijken naar elkaar. Wij willen het samen doen. Samen verenigen, verbeelden en vieren – en zo de toekomst maken. Dát is onze kracht.

Het samen doen is ook hoognodig. Want we staan voor grote opdrachten. Het 'mooiste dorp op heul deez aard' groeit door naar 200.000 inwoners.

Hoe geven we al die mensen een thuis in fijne buurten waar we elkaar ontmoeten? Hoe houden we binnenstad, wijken en dorpen bereikbaar? Hoe maken we ruimte voor ondernemerschap en vernieuwing? Hoe krijgen we voor elkaar dat er ruimte is voor groen, om te spelen en te sporten? Dat we allemaal genieten van het leven, van kunst en cultuur? Hoe zorgen we in een samenleving met steeds meer ouderen en minder werkende inwoners, voor elkaar? Om onszelf te blijven, moeten we veranderen. Samen maken we de Bossche Beweging. We betrekken inwoners, partners en collega's om samen impact te maken. Door perspectieven te verbinden en elkaar te versterken, benutten we de kracht van de gemeenschap.

Dat vraagt om grote keuzes

En die keuzes zijn aan ons. Daarbij beginnen we niet bij nul. Veel gaat er goed. De betrokkenheid van onze 162.000 inwoners, maatschappelijke bondgenoten, ondernemers en gemeentelijke organisatie is groot. Samen maken we straten groener. Denken we na over wat er nodig is voor een prettige binnenstad. Voor sterke wijken en dorpen. Voor het elkaar helpen en voor meedoen van jong en oud.

Dat brengen we iedere dag in de praktijk

Vele inwoners zetten zich in voor de gemeenschap. Met de Bossche omgevingsdialoog brengen we de omgeving samen bij projecten. Via de jongerenambassadeurs en het Kinderparlement doen jonge generaties mee. En met het burgerberaad geven we mensen die we vaak niet horen, een stem.

Maar eerlijk is eerlijk, ook hier zien we dat het (nog) niet lukt om iedereen te horen. Staat het 'wij' onder druk en maken mensen zich zorgen over verschillen van mening.

Alle stemmen horen

Als één op de vijf inwoners vindt dat "de gemeente niet luistert" en zij geen vertrouwen hebben in de overheid, is er werk aan de winkel. Dan is het zaak om met elkaar betere afspraken te maken over 'hoe' we samen 's-Hertogenbosch willen maken. Om alle stemmen te horen. En om inwoners die wel meedenken of meedoen duidelijkheid te geven over wat het stadsbestuur daarmee doet. Omdat ook als we allemaal meedenken, meedoen en beslissen, niet iedereen zijn zin kan krijgen. Dan helpt duidelijkheid. Over wat we met de uitkomsten doen.

Hoe maken we samen 's-Hertogenbosch?

Deze visie wordt alleen van ons allemaal als we bij inwoners beginnen. Daarom organiseerden we een burgerberaad. Een representatieve groep inwoners, door loting gekozen, uit alle wijken en dorpen. Met veel of weinig vertrouwen in de overheid, jong en oud en ieder met een eigen verhaal en achtergrond.

Hen stelden we de vraag: *Hoe wil jij betrokken zijn bij onze gemeente? Hoe wil jij samenwerken aan belangrijke onderwerpen?*

Het Bossche burgerberaad

In vier bijeenkomsten werkten van de 115 ingelote inwoners uiteindelijk ruim 80 mensen actief samen aan een advies aan het stadsbestuur. Dat ligt er nu. Samen met ideeën van onze partners in de stad en van onze gemeentelijke medewerkers, is dat de basis voor deze visie.

Met deze visie geven we duidelijkheid over hoe we samenwerken in 's-Hertogenbosch. Ze laat zien wat belangrijk is. Hoe we met elkaar keuzes maken en welke stappen we zetten. Deze visie bestaat uit drie delen:

1. Het kompas

Acht principes die ons de weg wijzen bij het samenwerken.

2. De Bossche werkwijze

Hoe we dat in de praktijk doen.

3. De uitvoeringsagenda en het actieplan

Welke stappen zetten we en wanneer.

“Ik kreeg de uitnodiging om mee te doen met het burgerberaad en ik dacht dit is weer een keer iets anders. Ik kan mijn mening geven en ook meedenken. Laagdrempelig zonder gelijk iets met politiek te moeten gaan doen.”

Deelnemer burgerberaad

“De gemeente doet onvoldoende voor mensen zoals ik”

Hoe wil jij, inwoner van 's-Hertogenbosch, betrokken zijn bij en samenwerken aan onderwerpen in onze gemeente?

Met deze vraag ging het Bossche burgerberaad aan de slag. Daarvoor zijn 115 inwoners uit de hele gemeente 's-Hertogenbosch geloot. Samen vormen zij een zo goed mogelijke afspiegeling van inwoners uit de gemeente.

Aan de linkerkant staat de verdeling in de gemeente. Aan de rechterkant de verdeling van het burgerberaad.

Verdeling in de gemeente 's-Hertogenbosch

Verdeling onder de ingelote deelnemers

Geslacht

Verdeling in de gemeente 's-Hertogenbosch

Verdeling onder de ingelote deelnemers

Mening

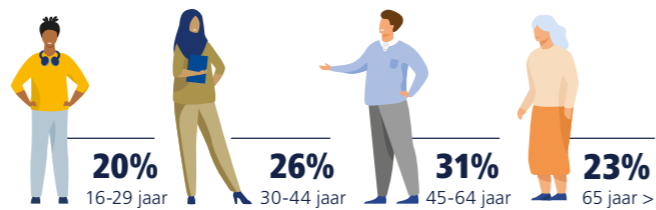
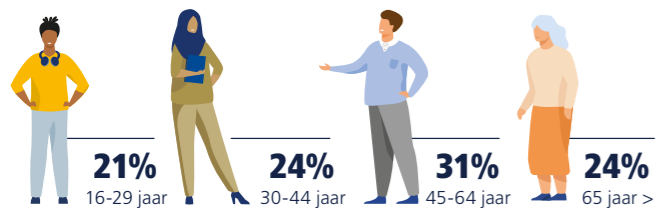
Stelling
“De gemeente doet onvoldoende voor mensen zoals ik”

Leeftijd

Verdeling in de gemeente 's-Hertogenbosch

Verdeling onder de ingelote deelnemers

Verdeling in de gemeente 's-Hertogenbosch

Verdeling onder de ingelote deelnemers

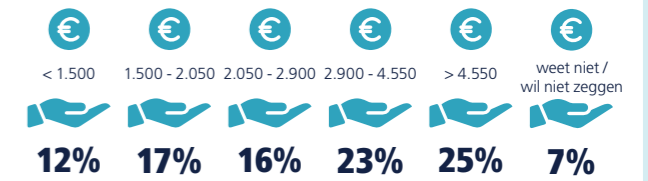
Achtergrond

Inkomen

Verdeling in de gemeente 's-Hertogenbosch

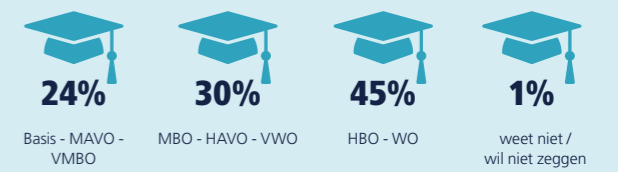
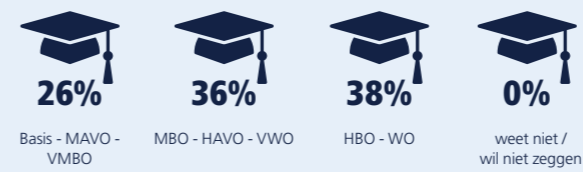
Verdeling onder de ingelote deelnemers

Opleiding

Verdeling in de gemeente 's-Hertogenbosch

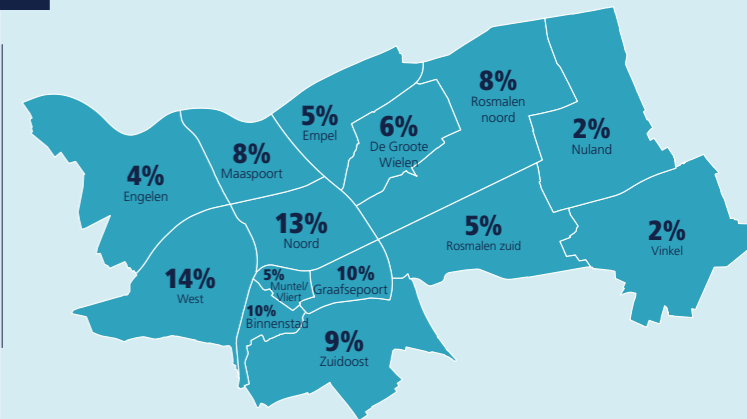
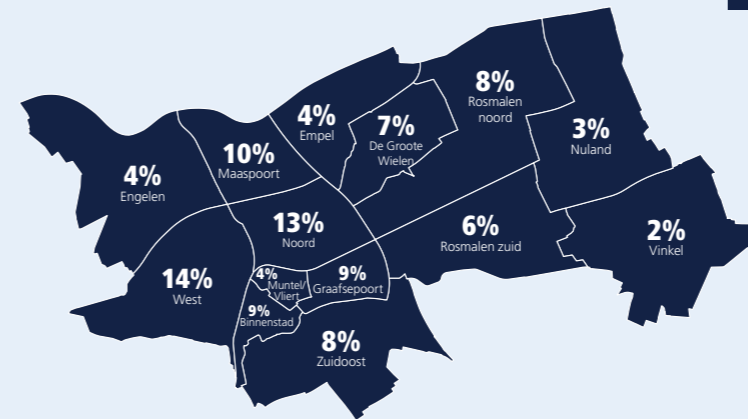
Verdeling onder de ingelote deelnemers

Wijk

Verdeling in de gemeente 's-Hertogenbosch

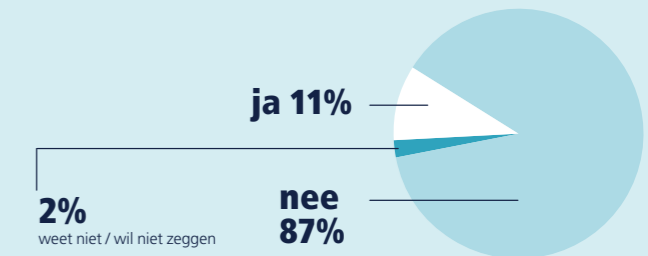
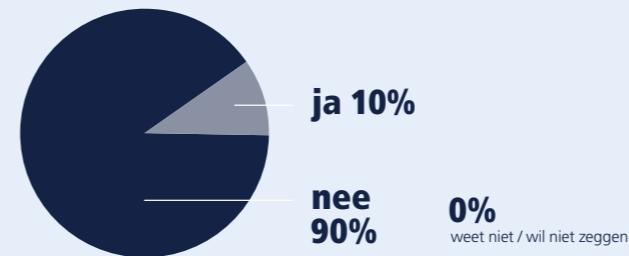
Verdeling onder de ingelote deelnemers

Deelname debat of inspraakavond

Verdeling in de gemeente 's-Hertogenbosch

Verdeling onder de ingelote deelnemers

1. Het kompas – vanuit welke principes werken we?

1.1 Samen maken we 's-Hertogenbosch

In 's-Hertogenbosch werken we als gemeente sámen met inwoners, ondernemers en organisaties aan een sterke, betrokken stad. Dat zit Bosschenaren in het bloed. We weten wat het betekent om er voor elkaar te zijn.

Of het nu gaat om een speeltuin, nieuwe woningen, of nieuw beleid. Inwoners, ondernemers en onze maatschappelijke partners moeten invloed hebben op hun (leef)omgeving. Dat vraagt om een open houding, duidelijke taal en vertrouwen in elkaar. Door te luisteren naar alle stemmen – ook de stemmen die we minder vaak horen – maken we betere plannen. Zo groeit het vertrouwen en bouwen we aan een stad waarin iedereen telt.

1.2 Samenwerken, meedenken, meedoen, meebeslissen!

Als inwoners invloed hebben op het voorbereiden, uitvoeren of beoordelen van beleid, noemen we dat participatie. Zo staat het in de wet¹. Maar in het dagelijks leven betekent het woord participatie voor iedereen iets anders. Voor veel mensen klinkt het als een systeemterm. Het burgerberaad gebruikt daarom liever andere woorden: samenwerken, meedoen, deelnemen en meebeslissen (zie het plaatje hieronder). Het gaat erom dat inwoners en gemeente samen aan oplossingen werken. De mate waarin en de manier waarop verschilt per onderwerp. Daarvoor moeten we duidelijk weten wat wel en niet kan. Binnen welke afspraken.

“De gesprekken die ik heb gevoerd hebben mij geholpen om andere perspectieven te zien en meer rekening te houden met andere mensen.”

Deelnemer burgerberaad

¹De Wet versterking participatie op decentraal niveau

1.3 Ons kompas voor samenwerken

Met de adviezen van het burgerberaad maakten we een kompas. Het kompas heeft duidelijke principes die ons helpen bij het samenwerken. Het kompas geldt voor iedereen die meedoet: inwoners, ondernemers, organisaties, politiek, bestuur en gemeentelijke organisatie. Het geeft richting bij elk proces en bij de keuzes die we maken.

“Ik hoop dat meer mensen kunnen laten horen wat zij belangrijk vinden. Ook de mensen die minder mondig zijn of een andere taal hebben. Dat zij gehoord worden en actiever deel kunnen nemen.”

Deelnemer burgerberaad

De principes uit ons kompas voor samenwerken

1. Bereikbaar zijn

We willen dat iedereen makkelijk mee kan doen. Ongeacht achtergrond, taal, leeftijd of ervaring. Daarom zorgen we dat informatie en contact over plannen en projecten duidelijk en goed te vinden is. En dat we gewoon makkelijk bereikbaar zijn.

2. De mens staat centraal

Persoonlijk contact en maatwerk zijn belangrijk. We luisteren goed naar wat mensen nodig hebben en houden rekening met verschillen. We zorgen voor duidelijke en begrijpelijke taal. Toegankelijk. Want we willen dat zo veel mogelijk mensen meedoen op een manier die bij hen past.

3. Iedereen telt mee

We zorgen dat iedereen die dat wil, mee kan doen, los van achtergrond, leeftijd of situatie. We vragen op verschillende manieren en momenten wat mensen belangrijk vinden. We willen een zo uitgebreid mogelijk beeld. Van inwoners met een luide stem, een zachte stem en van hen die het vertrouwen kwijt zijn.

4. Open en duidelijk

We laten zien hoe we werken, welke keuzes we maken en wat het resultaat is. Inwoners krijgen heldere informatie over wat er met hun ideeën gebeurt. We zijn ook eerlijk over hoeveel invloed inwoners, ondernemers en organisaties hebben en welke stappen we samen zetten.

5. Vertrouwen opbouwen

We willen dat inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties de gemeente en elkaar vertrouwen. Daarom doen we wat we zeggen, zijn we eerlijk en luisteren we goed. We nemen de reacties van inwoners serieus. Andersom geldt dat natuurlijk ook. Vertrouwen van beide kanten is belangrijk om goed samen te werken.

6. Samen leren

Vernieuwing en ruimte voor experiment zijn belangrijke onderdelen van onze aanpak. We leren van eerdere projecten en nemen deze lessen mee. Fouten maken mag. Niet alles wat we doen om mensen die anders niet meedoen erbij te betrekken, zal succesvol zijn. Dat mag. We staan pal voor samen leren.

7. Samen sterk

We werken samen met bestaande netwerken. Met organisaties en (groepen) inwoners en met ondernemers. In de stad, de wijken en dorpen. Door elkaar te kennen en te helpen, zorgen we samen voor plannen waar we achter staan.

8. Ruimte voor initiatief

We moedigen iedereen aan om zelf met ideeën te komen en mee te bouwen aan hun buurt/omgeving. We geven niet alleen ruimte, maar ook hulp en vertrouwen. Zo krijgen inwoners meer invloed en zijn meer eigenaar van hun omgeving.

2. De Bossche manier van werken – hoe doen we dat?

2.1 Verschillende manieren van samenwerken

Samenwerken aan de stad, een dorp of wijk kan op verschillende manieren. Soms komen inwoners, ondernemers of maatschappelijke organisaties met een idee of plan. En helpt de gemeente mee. Soms komt de gemeente met een plan. En daar kunnen inwoners, ondernemers en maatschappelijke partners aan meedoen. Degene met het plan, die dus het initiatief neemt, zorgt ervoor dat anderen kunnen meedenken, meedoen of meebeslissen.

Samen plannen maken en uitvoeren betekent niet alleen luisteren. Maar ook invloed geven op besluiten. Dat is iets anders dan "u vraagt, wij draaien". Soms is het niet mogelijk om ideeën uit te voeren. Belangrijk is dan om goed uit te leggen waarom iets niet kan en vooral om te weten wat de wens is die daarachter ligt. Mogelijk is er een andere oplossing te bedenken om aan die wens tegemoet te komen. Daarvoor moeten we goed in gesprek blijven met elkaar. Dan nog kan het gebeuren dat niet iedereen het eens is met het resultaat.

In dit hoofdstuk leggen we uit hoe inwoners meedoen bij plannen en projecten van de gemeente (2.2), hoe inwoners zelf het initiatief kunnen nemen (2.3) hoe we daarbij de principes van het kompas toepassen en hoe we leren en evalueren (2.5).

2.2 Hoe doe je mee met plannen en projecten van de gemeente?

Inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties doen nu al mee bij plannen en projecten van de gemeente zelf. Dat vinden we belangrijk. Dit betekent dat ook duidelijk moet zijn hoe je dat doet. Want er zijn veel verschillende manieren. Van bijeenkomsten tot en met werksessies. En digitaal via het online participatieplatform – zoals de website Samen maken we 's-Hertogenbosch bijvoorbeeld. Er zijn tal van manieren. Hieronder geven we een aantal concrete voorbeelden.

Inspreken tijdens raadsbijeenkomsten

Tijdens raadsbijeenkomsten (zoals [Informer en ontmoeten](#)) geven inwoners en ondernemers hun mening. Het gaat dan over plannen en projecten van de gemeente. Dit heet inspreken. Raadsleden stellen daarna hun vragen als ze die hebben.

Via een omgevingsdialoog gestart door de gemeente

Heeft de gemeente plannen voor nieuwe huizen? Of voor het opnieuw ontwikkelen van een al bebouwd gebied? Of voor bijvoorbeeld het uitbreiden van een bedrijventerrein? Dan is het belangrijk dat de mensen in de buurt en andere geïnteresseerden meedenken. Daarom nodigt de gemeente in een vroege fase inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties uit om mee te doen. Dit heet een [omgevingsdialoog](#). Hoe dit gebeurt verschilt per plan. Komen hieruit belangrijke reacties? Dan neemt de gemeente dit mee.

Inspraakprocedures

Is het plan bijna af? Dan volgt er een officiële periode waarbij inwoners hun mening kunnen geven. Door een brief of e-mail te sturen met een reactie. Dit heet een 'zienswijze'. Het is onderdeel van de manier waarop het stadsbestuur een beslissing neemt. De gemeente moet deze reacties meenemen bij de uiteindelijk beslissing. Dit betekent niet dat we alle ideeën ook uitvoeren. Soms spreken reacties elkaar tegen. En soms is het belang voor iedereen groter dan het voordeel van één persoon. Dan moeten we goed kiezen wat het beste is.

“Wij willen structureel vooraf betrokken worden, bijvoorbeeld via denktanks of kleinere burgerberaden.”

Deelnemer burgerberaad

Inwonerpanel

Met het [Inwonerpanel](#) geven bewoners hun mening over onderwerpen in de gemeente. Iedereen die dat wil, kan zich daarvoor aanmelden. Deelnemers ontvangen een paar keer per jaar een korte vragenlijst. Bijvoorbeeld over algemene onderwerpen zoals veiligheid, wonen of afval. Of over de manier waarop de gemeente iets wil regelen of over een project.

Bestuursraden, wijkraden en dorpsraden

Dit zijn inwoners die zich vrijwillig inzetten voor hun buurt of dorp. Ze geven advies en komen op voor de belangen van hun wijk of dorp. We nemen hen mee bij plannen in hun omgeving.

Jongeren denken mee

In 's-Hertogenbosch krijgen jongeren de kans om mee te doen. We luisteren naar hun ideeën en nemen die mee in besluiten. Dit doen we via verschillende initiatieven. Zoals [jongerenambassadeurs](#), het Jeugd- en Kinderparlement, Citytrainers en Cityboost. Zo zorgen we dat jongeren actief meedenken en het is nog een mooie kans om hun talenten te ontwikkelen ook. We hebben sinds 2023 een [aanpak Jongerenparticipatie](#).

Burgerberaad

Een burgerberaad is een groep gelote inwoners die helpt bij het nemen van besluiten. Het is een uitbreiding van de democratie die we kennen.

Hoe werken we hierin samen?

Onze acht principes zijn hierbij altijd ons kompas. Daarmee zorgen we dat samenwerken eerlijk en duidelijk gebeurt als we beleid maken of projecten uitvoeren. Maar hoe we het proces inrichten, verschilt per onderwerp. Dat noemen we maatwerk. Om te bepalen wat de beste aanpak is, beantwoorden we per stap een aantal vragen.

Stap 1: Verkennen

- Is dit onderwerp geschikt voor participatie? Raakt het inwoners, ondernemers en/of organisaties?
- Hoeveel invloed kunnen ze hebben? Zijn er al afspraken gemaakt?
- Zorg voor genoeg tijd, geld en mankracht om het goed te doen.

Stap 2: Uitwerken

- Als het kan, kijken we verder: Welk doel willen we halen?
- Wie moeten er meedoen? Ook kwetsbare groepen en stille stemmen.
 - Hoeveel invloed hebben deelnemers? Denk aan meedenken, meedoen en meebeslissen.
 - Wie is verantwoordelijk?
 - Wat gebeurt er met de reacties?

Stap 3: Participatieplan

Daarna maken we een participatieplan. Daarin staat per fase: de doelen, de deelnemers, rollen, verantwoordelijkheden en manieren van meedoen.

Stap 4: Uitvoeren

We voeren het plan uit en nemen alle reacties zorgvuldig mee bij het maken van beleid of het uitwerken van de plannen.

Stap 5: Terugkoppelen

We leggen vast wat we hebben opgehaald en wat we ermee doen. Dat laten we de deelnemers ook weten en als het nodig is gaan we hierover in gesprek. Tot slot evalueren we.

Een participatieplan voor elk project en bij nieuw beleid

Voor elk project of nieuw beleid maken we een participatieplan. Zo kunnen inwoners, maatschappelijke organisaties en ondernemers vanaf het begin meedenken en meedoen. Iedereen heeft daarin een eigen rol en verantwoordelijkheid. Bij grote projecten met veel gevolgen voor de samenleving, leggen we het participatieplan ook voor aan het college van burgemeester en wethouders en informeren we de gemeenteraad. Vaak werken we in die grote projecten samen met partners, zoals woningcorporaties of ontwikkelaars. Maar onze werkwijze op het gebied van participatie is hetzelfde.

Onderhoud en beheer door de gemeente

De gemeente doet vaak onderhoudswerk. Daar wordt de omgeving beter van maar mensen kunnen er ook last van hebben. En veel ruimte voor participatie is er dan niet. We zorgen dan in elk geval voor duidelijkheid over wat we gaan doen en wanneer. En als onderhoud veel overlast geeft, kijken we of we samen oplossingen kunnen vinden of werkzaamheden kunnen combineren.

2.3 Hoe neem je zelf het initiatief?

Zoals we al uitlegden zijn er verschillende vormen van samenwerken. Net hebben we besproken hoe dat kan als de gemeente het initiatief heeft genomen.

Samenwerken bij langlopende processen

Sommige dingen die de gemeente doet, gaan altijd door. Bijvoorbeeld de maatschappelijke opvang van kwetsbare groepen. Het is dan geen project of plan met één duidelijk moment om inwoners om hun mening te vragen. Maar dat betekent niet dat samenwerken onmogelijk is. Ook bij deze processen werken we volgens onze acht principes. En zoeken we naar manieren om inwoners te betrekken en samen keuzes te maken.

Nu zetten we de mogelijkheden op een rij als het inwoners zijn die met een plan komen.

Inspreken tijdens raadsbijeenkomsten

Tijdens raadsbijeenkomsten is het mogelijk om je mening te geven over plannen van de gemeente. Maar eigen ideeën of zorgen inbrengen, die niet op de agenda staan, kan ook.

Petitierecht

Iedereen kan een petitie inleveren. Dat is een verzoek aan het gemeentebestuur. Vaak staan er veel handtekeningen onder, maar dat hoeft niet. Er zijn geen speciale regels voor het maken van een petitie. Langskomen is een mogelijkheid. Het indienen kan ook per brief of e-mail naar de gemeenteraad. Of de petitie kan bijvoorbeeld tijdens de raadsavond Informeren en Ontmoeten worden gegeven en uitgelegd.

Verordening burgerinitiatief & burgeridee

In 2025 stelde de gemeenteraad de [verordening Burgerinitiatief](#) vast. Dit geeft inwoners de mogelijkheid om eigen onderwerpen op de agenda van de raad te zetten. Met het aangepaste voorstel uit 2025 hebben we het burgerinitiatiefrecht makkelijker gemaakt. Hierdoor hopen we dat er meer inwoners gebruik van maken.

Wijk-, buurt- en dorpsbudget

Het [Wijk-, buurt- en dorpsbudget](#) is een subsidieregeling voor inwoners die in hun wijk, buurt of dorp aan de slag willen. Inwoners vragen geld aan om zelf iets te organiseren. Bijvoorbeeld een speelplaats, buurtfeest of een voorlichting.

Via een omgevingsdialoog gestart door een inwoner of organisatie

Bij plannen zoals het bouwen van nieuwe woningen of het uitbreiden van een woning, denken mensen in de buurt mee. De persoon of organisatie met het plan gaat op tijd in gesprek met de omgeving. Dit heet een [omgevingsdialoog](#). We stimuleren de persoon of organisatie met een plan om deze omgevingsdialoog te voeren. Om te helpen hebben we hiervoor een stappenplan gemaakt. Als we als gemeente zelf de omgevingsdialoog starten, dan gebruiken we dit ook. In bijlage 1 leggen we het helemaal uit.

Bewonersinitiatieven en het i-Team

Steeds meer belangrijke maatschappelijke opgaven – zoals verduurzaming en zorg – worden opgepakt door bewonersinitiatieven. Denk aan voorbeelden zoals: Bossche Energie Initiatieven, de Samenwerkwijze in West, het samen ontwerpen van speelplekken. Het (overnemen van) de zorg voor groentetuinen en groen in de buurten. Is er hulp nodig vanuit de gemeente, dan kan het i-Team hierbij ondersteunen. Dit team bestaat uit medewerkers van de gemeente die vanaf de start klaarstaan om te helpen. Dit team kijkt bijvoorbeeld mee naar de doelen en aanpak van het idee. Ook zorgt het team voor snelle en duidelijke antwoorden als er vragen zijn. Daarnaast kunnen inwoners met ideeën ook vragen stellen aan onze wijkmanagers en de [Bossche Buurtmakers](#).

Uitdaagrecht

Het uitdaagrecht (Right to Challenge) is een bepaalde vorm van een bewonersinitiatief. Daarmee dagen inwoners de gemeente uit voor iets waar de gemeente niet wettelijk verantwoordelijk voor is. Bijvoorbeeld omdat het beter, sneller of goedkoper kan. 's-Hertogenbosch biedt sinds 2020 als één van de weinige gemeenten een [subsidieregeling](#) voor het uitdaagrecht. Tot nu toe geldt dit specifiek voor sociaal-maatschappelijke taken. Met de nieuwe participatieverordening willen we het uitdaagrecht breder gebruiken. Dat past bij wat het burgerberaad ons meegaf: meer ruimte voor bewonersinitiatieven.

Daarnaast hebben we al geleerd van onze eerste ervaringen met het uitdaagrecht. In 2026 passen we de regels aan op basis van de geleerde lessen en daarbij houden we rekening met de acht principes uit ons kompas. Zo willen we inwoners en maatschappelijke organisaties helpen om zelf aan de slag te gaan.

“Wij willen structureel vooraf betrokken worden, bijvoorbeeld via denktanks of kleinere burgerberaden.”

Deelnemer burgerberaad

2.4 Is het altijd mogelijk om invloed uit te oefenen?

Nee, niet altijd. Soms kan het niet of is het niet nodig. Bijvoorbeeld:

- Als de wet het niet toestaat.
- Als er haast is en we niet kunnen wachten op de uitkomst van het proces.
- Bij onderwerpen zoals belastingen of interne zaken van de gemeentelijke organisatie.
- Als het gaat om keuzes van hogere overheden die wij moeten uitvoeren. Een voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld de komst van het asielzoekerscentrum (AZC) [Kruithoorn en Pettelaarpark 90](#). Dat er een AZC moet komen is door het Rijk besloten. Hierop konden inwoners geen invloed uitoefenen. De gemeenteraad heeft daarna over de locatie een besluit genomen. Hierbij konden inwoners zienswijzen indienen. Een beperkte vorm van invloed. Wel konden omwonenden meedenken over de invulling en uitwerking van de voorziening in het gebied. Dat is belangrijk omdat inwoners en ondernemers de komst van een AZC vooraf vaak als ingrijpend ervaren. Daarom is het zaak hen tijdig te betrekken bij het proces. De focus ligt daarbij vooral op luisteren, verbinding maken en houden, bruggen bouwen en informeren. Het gesprek met omwonenden en andere belanghebbenden zorgvuldig voeren. De ervaring leert dat wanneer belanghebbenden te weinig zijn betrokken bij het proces, dit grote onrust en onvrede geeft bij omwonenden.

2.5 Evalueren, leren en verbeteren

Samen sturen we bij als het nodig is. In stapjes leren we en voeren we verbeteringen door. Iedere twee jaar evalueren we hoe de acht principes uit het kompas in de praktijk toepassen. Als het nodig is, passen we het kompas aan en leggen dit opnieuw voor aan de gemeenteraad. Zo blijven we samen leren en verbeteren. We letten hierbij vooral op de ervaringen en meningen van mensen. Bij de evaluatie gebruiken we zoveel mogelijk bestaande middelen, zoals het Inwonerpanel en een checklist die we het 'BOSCH-model' hebben genoemd²:

BOSCH-model

- *Bedienen*: Kan iedereen meedoen? Jong en oud? Arm en rijk? Is de informatie duidelijk en toegankelijk?
- *Onderscheiden*: Is het leuk, aantrekkelijk en vernieuwend zodat iedereen ook mee wil doen?
- *Stimuleren*: Helpen we mensen om mee te doen? Bijvoorbeeld via wijkmanagers of de Bossche Buurtmakers.
- *Creëren*: Gebruiken we de ideeën en kennis van inwoners écht en niet alleen als 'vinkje'?
- *Handelen*: Doen we wat we beloven en zijn de resultaten zichtbaar?

In de Bossche manier van werken is ruimte om het 'samenwerken' af te stemmen op het onderwerp, de situatie en de mensen die meedoen. We kijken ook naar nieuwe manieren en durven uit te proberen. Want jongeren bijvoorbeeld gaan niet snel naar een bijeenkomst in een buurthuis. Dat vraagt om een passende aanpak. Terwijl andere groepen bijvoorbeeld juist moeite hebben met digitale middelen of met de Nederlandse taal.

Al deze ervaringen nemen we mee in Samen maken we 's-Hertogenbosch. We weten dat verandering tijd kost. Nu vindt drie op de tien inwoners dat ze voldoende betrokken zijn bij plannen. Dat aantal groeit, maar er is dus nog veel te doen!

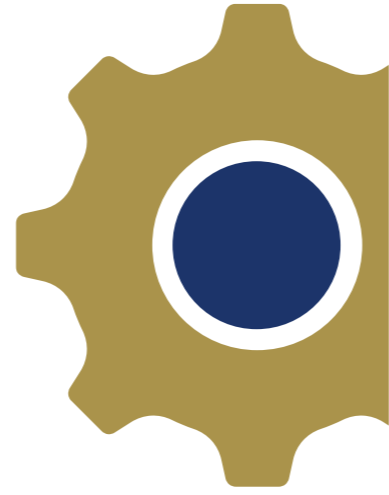
² Geïnspireerd op de [handreiking VNG Aan de slag met participatie 2.0.2023](#)

“Ik heb meegedaan omdat ik graag invloed wil hebben op onze samenleving.”

Deelnemer burgerberaad

3. Uitvoeringsagenda – welke stappen zetten we wanneer?

3.1 Samenwerken aan een uitvoeringsagenda

De adviezen van het burgerberaad zijn de basis van 'Samen maken we 's-Hertogenbosch'. Ze gaan over hoe we samen willen werken: met vertrouwen, duidelijkheid en vanuit de inwoner. De uitdaging is om deze ideeën niet alleen op papier te zetten, maar ze echt uit te voeren. En hoe zorgen we dat het niet iets is van alleen de gemeente, maar juist van ons allemaal?

We beginnen met het vertalen van de algemene adviezen naar duidelijke acties. Het burgerberaad kwam met 24 adviezen. Daar maken we werk van. Echt samenwerken, vraagt niet alleen een verandering van de manier waarop de gemeente werkt. Maar ook om een verandering van

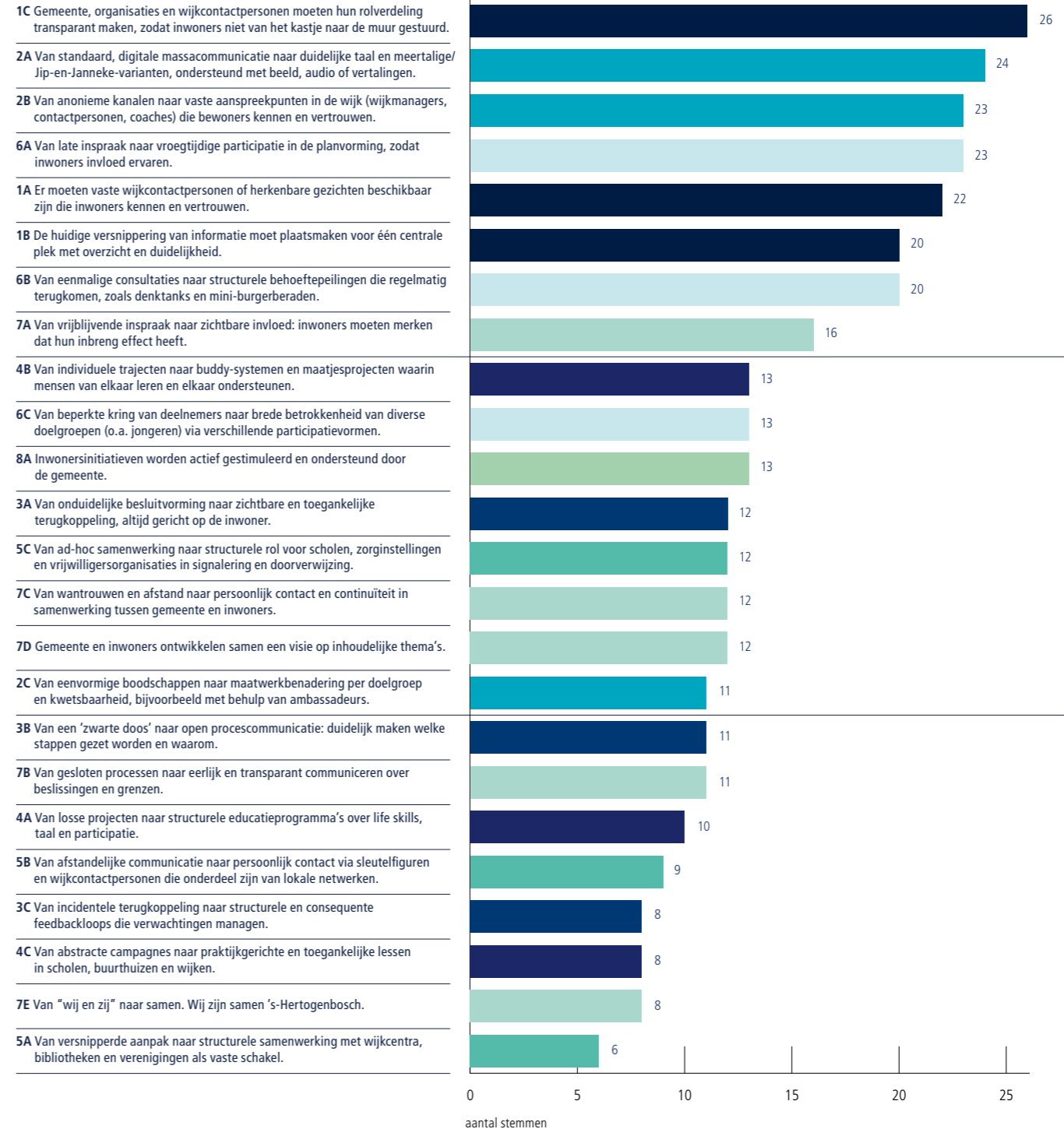
hoe inwoners meedoen. Zo bouwen we stap voor stap aan een gemeente waarin iedereen zich gehoord, gezien en betrokken voelt.

“Ik hoop dat onze aanbevelingen een mooi advies aan de gemeenteraad oplevert én een verandering in de manier van burgerbetrokkenheid.”

Deelnemer burgerberaad

Wat vindt het burgerberaad het belangrijkste?

Met deze uitvoeringsagenda gaan we samen aan de slag: gemeentelijke organisatie en inwoners. Na vaststelling van de visie starten we met het uitwerken van de eerste acht adviezen. Voor het eind van 2026 moet daarvoor een

aanpak zijn. De 'Waarmakers' kijken goed mee. Deze groep van twaalf deelnemers aan het burgerberaad komt vier keer per jaar samen om te volgen hoe het gaat met de adviezen van het burgerberaad.

3.2 Een plan van aanpak voor onszelf: organisatie en bestuur

De uitvoeringsagenda maken we samen. Om iedereen goed te kunnen laten meedoen, moet de gemeente ook haar eigen manier van werken verbeteren. Daarvoor maken we een plan. In dat plan staat wat we als organisatie (gemeentebestuur en de ambtenaren) moeten doen om meedoen in onze samenleving beter te regelen. Denk aan:

Invulling van haar rol door de gemeenteraad

We voeren het gesprek met de gemeenteraad over de samenwerking met de raad. Wat betekent ruimte geven aan meedoen voor de rol en kaderstelling van en door de raad? Hoe echt ruimte te geven aan inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties, binnen algemene voorwaarden? En op welke terreinen precies? Hoe verhoudt meedoen zich tot de volksvertegenwoordigende, controlerende en kaderstellende rol van de gemeenteraad?

Handvatten voor de omgevingsdialoog

We maken duidelijke afspraken over hoe de omgevingsdialoog werkt. En we beoordelen hoe dat gaat. Zo weten initiatiefnemers (inwoners, ondernemers, organisaties) hoe ze zorgen en ideeën uit de buurt mee kunnen nemen in hun plannen. Dit is ook het advies in het [verslag van afgelopen jaar van de Ombudscommissie 's-Hertogenbosch 2024](#). Uit de evaluatie van de omgevingsdialoog in 2025 volgde dat er behoefte is aan een handvat voor hoe de gemeente initiatiefnemers begeleidt. En ook voor hoe de gemeente kan beoordelen of een omgevingsdialoog goed gevoerd is.

Een toolbox met participatievormen

Hierin staan verschillende manieren om mee te doen, met uitleg over de voor- en nadelen.

Betere ondersteuning binnen de gemeente

We zorgen voor genoeg participatie-adviseurs en omgevingsmanagers. Geven cursussen en maken een standaardopzet voor een participatieplan.

Heldere afspraken over grote projecten

We werken uit wanneer we een participatieplan bespreken met het gemeentebestuur. We onderzoeken of het waardevol is dat een groepje inwoners ook meedenkt bij een participatieplan voor deze grote projecten.

Evaluatie en monitoring

We maken systematisch werk van evaluatie om participatieprocessen te beoordelen en verbeteren.

Duidelijke taal bij onderhoudswerk

We informeren inwoners goed. We kijken waar samenwerking mogelijk is. En welke kansen er zijn om projecten en andere ingrepen te combineren.

Onderzoek naar nieuwe middelen

We kijken naar een participatie-app. Met jongeren gaan we op zoek naar eigentijdse vormen die de jonge generaties leuk vinden. We zoeken naar nieuwe manieren om inwoners te laten meedenken en meedoen.

Nieuwe participatieverordening

We nemen onze visie en principes op in een nieuwe verordening, zoals de wet bepaalt. Deze vervangt de inspraakverordening uit 2006.

De Bossche Beweging

We werken binnen de gemeente aan een andere manier van samenwerken, onder meer via de Bossche Beweging.

3.3 Samen maken we 's-Hertogenbosch – hoe nu verder?

Verandering kost tijd. De komende periode zetten we stappen naar duidelijke uitvoering en blijvende verbetering. In deze participatievisie staat nog niet tot in detail hoe we dat doen voor elk onderdeel van de organisatie. Omdat we dit samen met Bosschenaren en de gemeentelijke organisatie willen doen.

Zo bouwen we stap voor stap aan een stad waarin iedereen mee kan én wil doen. Samen maken we het waar!

“Mijn wens voor de toekomst: een meer kwetsbare, weerbare en veerkrachtige samenleving en dat we hier samen verantwoordelijkheid voor dragen en hier samen ook continu aan werken.”

Deelnemer burgerberaad

Landelijke regels voor participatie (Omgevingswet) en de Bossche Omgevingsdialoog

Deze bijlage legt uit welke landelijke regels in de Omgevingswet opgenomen zijn over participatie. De Omgevingswet gaat over alles in de buitenruimte: groen en natuur, lucht en water, wegen en gebouwen.

De wet wil vier dingen verbeteren:

1. Duidelijke regels en wetten.
2. Besluiten die beter op elkaar aansluiten.
3. Snellere dienstverlening, vooral bij vergunningen.
4. Meer ruimte voor lokale oplossingen.

Participatie bij beleid en regels

De Omgevingswet zegt dat participatie belangrijk is. De gemeente moet inwoners betrekken bij nieuw beleid, zoals de omgevingsvisie en omgevingsprogramma's. Ook bij het aanpassen van regels in het omgevingsplan is participatie verplicht.

De gemeente moet uitleggen wat participatie heeft opgeleverd en hoe dit in beleid of regels is verwerkt. Hoe participatie gebeurt, mag de gemeente zelf bepalen. In 's-Hertogenbosch doen we dit actief en volgens het kompas voor inwonerparticipatie. De gemeente blijft daarbij verantwoordelijk voor het algemeen belang. Hoeveel invloed inwoners hebben en hoe de participatie wordt ingevuld, hangt dus af van het onderwerp.

Participatie bij plannen die niet in de regels passen

Soms heeft iemand een plan dat niet past in de bestaande regels. Dit heet een buitenplans initiatief. Als de gemeente het plan toch goed vindt, kan zij op twee manieren toestemming geven.

1. Door de regels in het omgevingsplan aan te passen.
2. Door een vergunning te geven via de BOPA³-procedure.

Als de regels worden aangepast

Dan geldt de motiveringsplicht. Dat betekent dat de gemeente moet uitleggen wat participatie heeft opgeleverd en hoe dit in het plan is verwerkt. De gemeenteraad beslist over het omgevingsplan. De initiatiefnemer (dit kan de gemeente zijn, maar ook een inwoner, ondernemer of organisatie) zorgt voor het participatietraject en verwerkt de resultaten in het plan. De gemeente zorgt daarnaast altijd ook voor de wettelijke inspraak, zoals reacties en zienswijzen. Inspraak is verplicht als de regels in het omgevingsplan worden aangepast.

Als er een vergunning wordt gegeven via de BOPA-procedure

Dan zegt de Omgevingswet dat participatie gewenst is. De initiatiefnemer is verantwoordelijk voor deze participatie, niet de gemeente. De wet schrijft niet voor hoe dit moet. Bij de aanvraag van de vergunning moet de gemeente vragen of er participatie is geweest, wat dit heeft opgeleverd en hoe het in het plan is verwerkt. Bij het verlenen van de vergunning maakt de gemeente een afweging van alle belangen. Hierbij kijkt de gemeente of de belangen van omwonenden en andere belanghebbenden goed afgewogen zijn bij het maken van het plan.

Bossche omgevingsdialoog: stappenplan voor participatie bij ruimtelijke plannen

Om initiatiefnemers te helpen hebben we een stappenplan gemaakt: de werkwijze van de Bossche omgevingsdialoog. Dit helpt initiatiefnemers bij het organiseren van participatie. We moedigen hen aan om deze werkwijze te gebruiken. Is de gemeente de initiatiefnemer van een plan dan volgt de gemeente uiteraard ook deze stappen (zie hoofdstuk 2).

De stappen van de omgevingsdialoog helpen om in gesprek te gaan met de omgeving. Meer informatie staat op onze website: [Omgevingsdialoog - Gemeente 's-Hertogenbosch](#). Het stappenplan:

De gemeenteraad kan volgens de Omgevingswet bepalen dat bij sommige vergunningen (BOPA's) een omgevingsdialoog verplicht is. Maar omdat we erop vertrouwen dat initiatiefnemers ook 'samen 's-Hertogenbosch' willen maken, heeft de raad geen

verplichte categorieën aangewezen. Wel heeft de raad op 13 juli 2021 besloten dat deze werkwijze later wordt geëvalueerd.

De gemeente moet alle belangen goed afwegen

Als gemeente kijken we zorgvuldig naar een aanvraag voor een omgevingsvergunning. We nemen de zorgen, belangen en aandachtspunten van de omgeving mee.

Als een inwoner, ondernemer of organisatie een plan indient, beoordelen we of de omgevingsdialoog zo is gevoerd dat er een goede afweging gemaakt kan worden. We kijken of er bij het maken van het plan rekening is gehouden met alle belangen. Elk participatietraject is anders. Belangrijk is dat:

- De mate van participatie past bij de grootte en het effect van het plan.
- Het participatietraject genoeg ruimte geeft voor inspraak en dat verschillende groepen goed vertegenwoordigd waren en mee konden doen.
- De resultaten van participatie zijn meegewogen en duidelijk is wat ermee is gedaan.

Participatie bij vergunningen (BOPA's) is dus niet verplicht, maar wel gewenst. De gemeente mag een plan niet afwijzen omdat er weinig participatie was. Maar als uit het verslag van de omgevingsdialoog blijkt dat participatie onvoldoende was, vragen we de initiatiefnemer om dit aan te vullen. Als dat niet lukt, kan de gemeente ook besluiten om het ontwerp van het plan formeel ter inzage te leggen. Zo krijgt iedereen die wil alsnog de kans om een reactie op het plan te geven.

Evaluatie omgevingsdialoog

De gemeenteraad vertrouwt erop dat initiatiefnemers goed samenwerken met de omgeving. Daarom heeft de raad geen verplichte projecten aangewezen waarbij participatie bij een BOPA moet plaatsvinden. Wel wil de raad dat de werkwijze van de Bossche omgevingsdialoog geëvalueerd wordt.

In september 2025 is een evaluatie gedaan⁴. Daarbij is gekeken naar de mening van de gemeente (bestuurders en ambtenaren), initiatiefnemers en inwoners die deelnamen aan omgevingsdialogen. Uit het onderzoek blijkt de mening dat de omgevingsdialoog erg belangrijk is. Dan wordt vroeg samengewerkt aan ruimtelijke plannen.

Maar er zijn ook verbeterpunten:

- Omdat verslagen en projecten erg verschillen, is het lastig om te beoordelen of een omgevingsdialoog goed is gevoerd. Er moeten hiervoor duidelijke handvatten komen.
- De gemeente stimuleert initiatiefnemers om een omgevingsdialoog te voeren. Maar er is nog geen vaste werkwijze voor de begeleiding door de gemeente hierbij. Dit is nodig om de rol van de gemeente duidelijker te maken.

Deze twee acties zijn opgenomen in het gemeentelijk plan van aanpak voor onszelf.

³BOPA: Buitenplanse OmgevingsPlan Activiteit

⁴Rapport Evaluatie werkwijze van de Bossche Omgevingsdialoog, in opdracht van gemeente 's-Hertogenbosch, Necker, 4 september 2025.

Colofon

Dit is een uitgave van gemeente
's-Hertogenbosch